

Poppea megkoronázása

Írta: Claudio Monteverdi – Dinyés Dániel – Závada Péter – Szabó-Székely Ármin

Poppea megkoronázása

Írta: Claudio Monteverdi – Dinyés Dániel – Závada Péter – Szabó-Székely Ármin
Lax Éva fordításának felhasználásával

RENDEZŐ
Székely Kriszta

BEMUTATÓ
2020. 03. 07.

SZEREPLŐK

Poppea
Pálmai Anna

Nero
Rajkai Zoltán

Otho
Nagy Ervin

Octavia
Jordán Adél

Seneca
Cseh Antal m.v./
Kiss András m.v.

Arnalta
Csoma Judit m.v.

Drusilla
Rujder Vivien

Lucanus/Ámor
Tasnádi Bence

Nutrice
Kiss Eszter

Lictor
Samudovszky Adrián e.h.

ZENÉSZEK

Fagott
Horváth Andrea/
Beleznai Anna/
Bokor Pál

Cselló
Kántor Balázs/
Rózsa Richárd/
Vámos Marcell

Zongora
Termes Rita/
Dinyés Dániel

ALKOTÓK

Látvány: **Balázs Juli**, jelmez: **Tihanyi Ildi**, konzulens: **Orbán Eszter**, dalszöveg: **Závada Péter**, dramaturg/szövegkönyv: **Szabó-Székely Ármin**, zenei vezető/hangszerelés: **Dinyés Dániel**, mozgástervező: **Bodor Johanna**, súgó: **Fejes Vera**, ügyelő: **Héricz Anna**, asszisztens: **Tiwald György**

Monteverdi élete és zenéje

Cremona, a szerény lombardiai város, nagy szerepet játszik a barokk zene történetében. A krónika feljegyezte, hogy annak idején IX. Károly francia király is Cremonából hozatott vonóshangszereket udvari zenekara számára, 1585-ben pedig Mantua hercege rendelt fafúvós instrumentumokat egy cremonai hangszerkészítő műhelyéből. Ezt a mestert *Domenico Monveterdinek* hívták.

A Monteverdi – vagy *Monte Verde* – név nem ritka a cremonai családok között. Talán a hangszerkészítő mester éppen rokona annak a Baldassare Monteverdinek, akiben a város tudós és lelkiismeretes doktorát tiszteli, és akinek elsőszülött fiát, *Claudio Zuan Antoniót* 1567. május 15-én veszi nyilvántartásba a helybeli anyakönyv.

Baldassare Monteverdi – Claudio Monteverdi apja – származása és korábbi élete nem ismert előttünk, feleségéről is mindössze annyit tudunk, hogy a keresztneve Maddalena volt. Az orvos nemzetsége mintegy száz esztendő óta lehetett ismert Cremonában, s ez a körülmény valószínűleg jelentékenyen növelte tekintélyét a lakosság körében.

Az orvos házában sokmindent megtanulhatott a gyermek Monteverdi, aminek később öntudatlanul is hasznát látta muzsikus-pályáján. Megtanulta kifürkészni a természet titkait, bepillanthatott az elemek csodálatos összefüggésébe és feltárult előtte az anatómia különös logikája. Látta szenvedni és meghalni a betegeket és látta apját, amint szenvedéseiken segíteni próbált, gyakorlatias fegyelemmel és materialista tárgyilagossággal, az orvosok pátoszmentes, emberi együttérzésével. Talán éppen ebben a környezetben formálódott oly sziklaszilárddá a muzsikus egyénisége; meg nem alkuvó igazságérzete és a valóság – szinte természettudományosan hű – ábrázolására való ritka készsége.

Bernardo Strozzi: Claudio Monteverdi (c.1630)

Baldassare Monteverdi korán felfigyel a fiú zenei tehetségére, s e tehetség kibontakoztatásának fontos feladatát Ingegneri mester pedagógiájára bízza. Ingegneri védőszárnyai alatt Monteverdi alapos és sokoldalú zenei oktatásban részesül. Megtanulja mindenekelőtt az ellenpont hagyományos szabályait, a „tilos" és megengedett dallamlépéseket, a hangközök kívánatos egymásutánját, az előkészítés és feloldás törvényeit, tehát mindazt, amit az emberi énekhang természete és a jóhangzás esztétikája előír. Meg kell tanulnia ezeket a szabályokat, hiszen a templomok kórusaiban nap nap után felcsendül a többszólamú ének, s még él maga a nagy mester is, aki e többszólamú éneknek korszerű és minden addigi gyakorlatot összegező alapjait lerakta: *Palestrina* élete utolsó évtizedeiben jár! Alaposan ismernie kell a kórusének valamennyi titkát, hiszen a nagy flamand mesterek közül nem egy itt él Itáliában. Ezek a flamand muzsikusok hozták el a félszigetre egy évszázaddal előbb a bonyolult sokszólamúság gyakorlatát, tudós és kényes fül számára tartogatott rafinált rejtelmeit.

A muzsikusnak készülő ifjú Monteverdinek tehát ismernie kell az egyházi polifónia törvényein kívül a könnyedhangú olasz dalokat, a népi ihletésű *canzonettákat* és a táncos lejtésű *villanellákat* is, ha pályáján boldogulni akar. De Ingegneri mester nem feledkezik meg a kor legdivatosabb és legelterjedtebb zenei műformájáról, a madrigálról sem, amelynek maga is hivatott művésze. A madrigálkompozíció titkaiba is idejekorán beavatja növendékét, de ezen kívül sok más egyébre is megtanítja: énekre és a különféle hangszereken való virtuóz játékra. Monteverdi mesteri orgona- és violajátéka kortársai között legalább akkora hírt szerez számára, mint kompozíciói.

Ezek a kompozíciók korán és szerencsés csillagzat alatt születnek. A tizenöt esztendős ifjú első ópusza, a háromszólamú vallásos dalok gyűjteménye (*Sacrae Cantiunculae*, 1582) a neves velencei Gardano-cég kiadásában jelenik meg.

A háromszólamú canzonetták gyűjteménye és az első madrigálkötet nagy sikert arat. A fiatal komponista úgy érzi, eljött az ideje, hogy körülnézzen a világban és megpróbáljon a maga lábán megállni. Cremona a milánói hercegséghez tartozik, így a „világ" a fiatal Monteverdi számára elsősorban Milánót jelenti. Az 1590-es évek elején itt próbál szerencsét. A szenátus elnöke, Giacomo Riccardi szívélyesen fogadja és megígéri pártfogását.

Az első kötet kiadása óta eltelt három esztendő sokban gazdagította Monteverdi zeneszerzői tudását. Ezzel a tanulói évek befejeződtek. Amikor a mantuai udvar is felfigyel növekvő hírnevére, nyugodt lelkiismerettel fogadhatja el a neki felkínált állást.

Udvari címe szerint nem több egyszerű violajátékosnál. A valóságban azonban ennél jóval sokrétűbb és fontosabb tevékenység vár Monteverdire Mantuában. Mint iskolázott énekes, felügyel a madrigálok előadására és részt vesz azok betanításában is. De mivel tehetsége sokoldalú és szelleme mozgékony, szinte magától értetődik, hogy fokozatosan az udvar legfőbb zenei tekintélyévé válik: nélküle nem folyhat le sem próba, sem előadás, ő mond véleményt a szerződtetésre kerülő zenészek és énekesek képességéről, a továbbiakban pedig ő tanítja őket.

A zsibongó, tündöklő Gonzaga-rezidencián a komponista nem marad sokáig magányos. Nemsokára elérkezik az ideje, hogy megkérje a herceget, adja beleegyezését házasságkötéséhez. Jövendőbelije, *Claudia Cattaneo* tehetséges énekesnő, az egyik violajátékos leánya. Vincenzo megadja az engedélyt, és 1595 táján össze is házasodik a fiatal pár.

A herceg külföldi hadjárataira magával viszi Monteverdit is, ahol a tábori élet különös élményt jelent számára, amelyet későbbi munkáiban elevenít fel újból. Mikor Monteverdi visszatér hazájába, a századforduló esztendeje két eseményt hoz számára: Francesco fia születését és egy bántó támadást: Artusi, bolognai kanonok gyalázkodó röpiratát, amely a komponista stílusának néhány „tűrhetetlen" merészségét és túlkapását ítéli el. Időközben kedvező dolgok is történnek vele, így érthető, hogy Artusi támadásait bizonyos nemtörődömséggel fojtja hallgatásba. A *Negyedik* és *Ötödik madrigálkötet* kiadása között alig két esztendő telik el. Monteverdi életében azonban ez a két esztendő mozgalmas és élményekben gazdag. Megismeri és házába fogadja a mantuai udvar ragyogó tehetségű fiatal énekesnőjét, Caterina Martinellit; örökség révén kisebb vagyonra tesz szert; megszületik második fia.

A zenés dráma első példái – Monteverdi *Orfeo*ját is ideértve – a *favola pastorale* jegyében jönnek létre, megszületésüket azonban a zene esztétikájának gyökeres megváltozása, a zene történetének valóságos forradalmi időszaka készíti elő. Claudio Monteverdi a legkitűnőbb énekesek és zenészek között válogathat, mikor sor kerül rá, hogy Alessandro Striggio szövegkönyvét, az *Orfeo*t, az 1607-es karneválra megkomponálja. A zenetörténet ebben a műben üdvözli a zárt forma, a szimmetrikus tagolású da capoária első példáját.

A mantuai télutó az *Orfeo* páratlan szenzációjának jegyében múlik el. Monteverdi számára azonban ez az időszak nem kedvező. Családi bajok foglalják el, adósságok gyötrik, felesége betegsége aggasztja. Mivel egyéb megoldás nem kínálkozik, ismét apjánál keres segítséget, és nyáron hosszabb szabadságot kér a hercegtől, hogy családjával Cremonába mehessen. Ez a nyár tragikusan végződik a Monteverdi-családra nézve. Szeptember 10-én meghal Claudia. Az özvegy a további esztendők folyamán nem is gondol arra, hogy újból megházasodjék, így számos tennivalója mellett rá marad a két gyermek nevelése is.

1612-ben meghal Vincenzo herceg, mellyel végleg sötétségbe borul a rezidencia egykor oly tündöklő és mozgalmas élete. A trónon következő Francesco Gonzaga véget vet a költséges udvari mulatságoknak és a herceg úgy véli, zenemesterre sincs többé szükség, így rövid úton, felesleges formaságok nélkül bocsátja el Monteverdit.

1613 nyarán meghal a velencei Szent Márk-templom karnagya, Giulio Cesare Martinengo. Haladéktalanul megbízzák a köztársaság római, milánói és mantuai követét, hogy segítsen az új karnagy kiválasztásában. Csodálatosképpen mind a három követ Claudio Monteverdit ajánlja, aki éppen Cremonában tartózkodik és maga is állást keres, így a szerződésnek semmi sem áll útjában. Ez új alkotói periódust is jelent: az érett mesterművek korszakát.

Az 1619-ben kiadott *Hetedik madrigálkötet* kiadásával Monteverdi végképp elérkezett a művészetének arra a magaslatára, amelyen – búcsút mondva a madrigál valamennyi polifón hagyományának – szabadon élhet a drámai kifejezés új, eddig még nem próbált lehetőségeivel. A madrigál állóképbe merevülő drámai *helyzete*, amely emberábrázolás igényével nem élt – ezekben a kései darabokban átadja helyét az *embernek*, az egyén plasztikusan megmintázott alakjának, a kollektíva által megszólaltatott kifejezés a szólóénekes egyénien előadott mondanivalójának: az együttes éneklés szükségszerű fegyelme helyébe a szólóelőadás kötetlen szabadsága kerül.

A drámai zene új lehetőségeit Monteverdi ezekben az években az izgatott, szenvedélyes kifejező eszközök alkalmazásával próbálja kiaknázni. Ő maga „izgatott stílusnak" (*stile concitato*) nevezi ezt az újfajta hangvételt. Az 1627-es év az életerő, fiatalos lendület és töretlen munkakedv esztendeje Monteverdi életében. Lankadatlan energiával látja el a San Marco nagy körültekintést és erélyt követelő tennivalóit, komponál, illetve gondosan ápolja

az elődöktől rámaradt muzsikát.

A húszas évek végén, úgy tűnik, megélénkül Monteverdi színpadi érdeklődése. 1630-ban két operával lép a nyilvánosság elé. A zenés dráma műfaja mindeddig szorosan összefüggött a fejedelmi udvarok vagy nagyúri paloták ünnepi eseményeivel. Egy-egy operaelőadásra rendszerint koronázás vagy főrangú esküvő nyújtott fényes alkalmat, és ez az alkalom nemcsak az előadás külső körülményeit határozta meg. A komponista egyenesen úgy kapta a megrendelést, hogy műve mind hangulatában, mint szellemében méltó legyen a nagyszabású ünnephez. Mérhetetlen pompa és pazarlás jellemzi ezeket az udvari operaelőadásokat. Monteverdi érett alkotói stílusában nem idegenkedik e divatos és könnyű sikerre számító zárt számoktól, mindamellett megtartja a firenzeiek által elsőnek megvalósított énekbeszédet is. Késő operáiban így az abszolút zeneiség és kifejező drámaiság ritka egyensúlyát élvezhetjük.

A komponista első velencei operáinak ugyanaz lett a sorsa, mint Mantuában hátrahagyott művei javarészének. A mantuai kéziratokat német zsoldosok semmisítették meg, a velencei alkotások zöme francia katonák kezén ment tönkre. Így a kutatók abba a különös helyzetbe kerültek, hogy Monteverdi érettkori alkotásai közül csak a tetőpontot, a végső magaslatot ismerik, a *Poppea megkoronázásá*t. Az idáig vezető út azonban nem járható többé. Nem lehetünk tanúi, mint tette magáévá a mester a nyilvános operaházak adta új helyzet új követelményeit, mint alakult át ízlése a velencei divatnak megfelelően, milyen pályát futott be drámai művészete, míg az *Orfeó*tól a *Poppeá*ig eljutott.

(Pándi Marianne: *Monteverdi*)

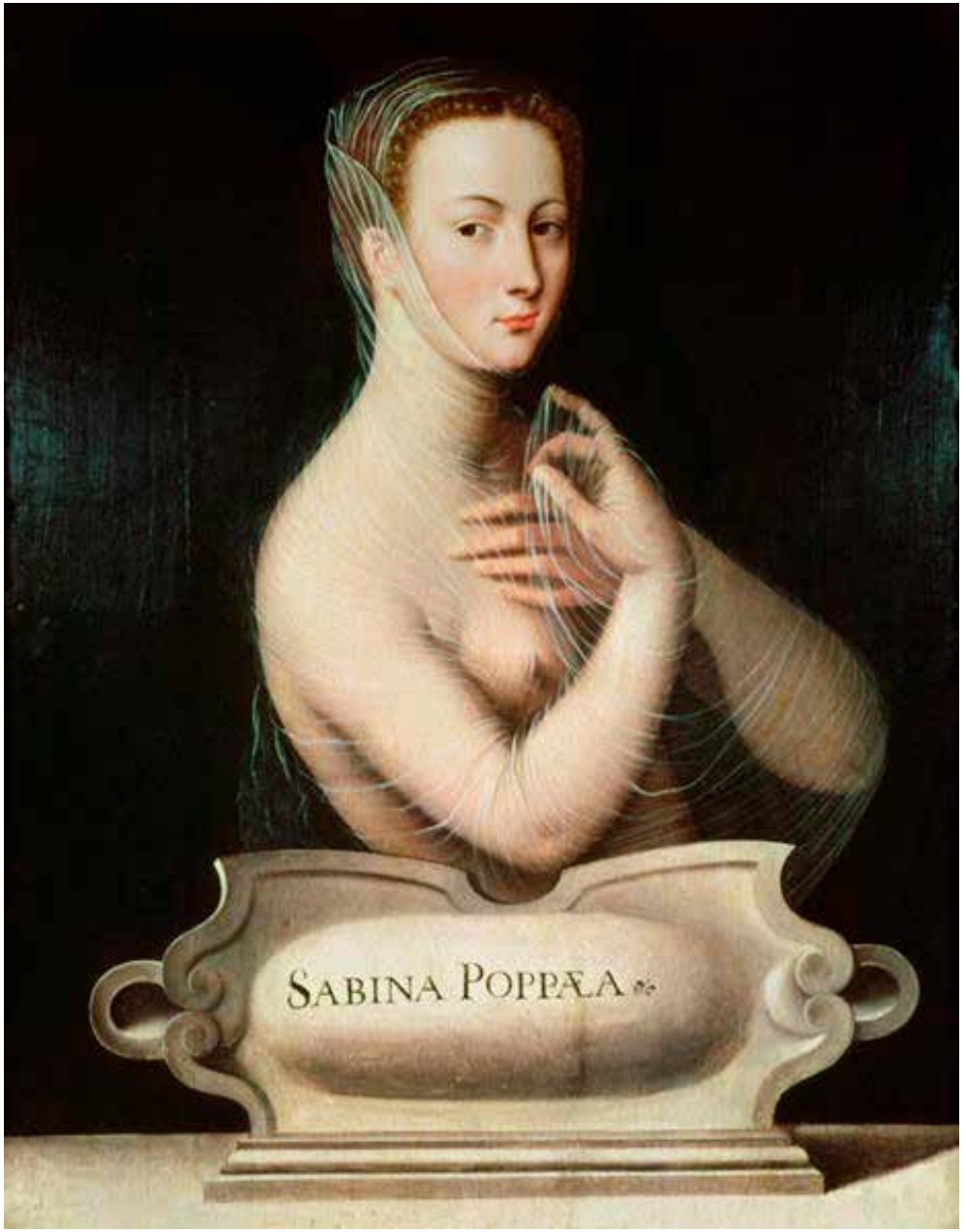

Az opera

A *Poppea megkoronázásá*nak (*L'incoronazione di Poppea*, 1642) tárgyválasztása merőben eltér az addigi operáktól: mitológiai vagy képzelt hősök helyett valóságos, a történelemből ismert személyeket állít színpadra, és ezzel példát mutat a hosszú időn át hagyománnyá váló történelmi operára. A libretto az egyik legtehetségesebb velencei szövegíró, Gian Francesco Busenello műve. Busenello egykor Velence mantuai követei volt, majd a véres örökösödési háború után visszavonult a diplomáciai pályától és irodalmi működéssel próbálkozott. A velencei komponisták szívesen zenésítették meg ügyes szövegkönyveit. Francesco Cavalli, Monteverdi tanítványa, két librettóját is megkomponálta. Lehetséges, hogy éppen Cavalli volt az, aki mestere figyelmét a kitűnő szövegíróra felhívta.

Busenello ezúttal Tacitus éles nyelvű *Évkönyvei*ből meríti librettójának tárgyát: Nero második házasságának történetét. Ez a történet szokatlanul kényes, és erkölcsi szempontból nem is túlságosan megnyugtató. Megtudjuk belőle, mint űzte el Nero feleségét, Octaviát, hogy nőül vehesse egyik harcosának hitvesét, akibe a férj távolléte alatt beleszeretett. *A Poppea megkoronázása* igazi „karrier-opera", hiszen befejezésénél nem a szerelem diadalmaskodik – ez a szerelem, mint a dráma legfőbb premisszája, már a függöny felgördülésének pillanatában győzött –, hanem Poppea nagyravágyása: a finálé nem nászmenet, hanem koronázás!

A *Poppea* szövegkönyve végre módot nyújtott a valóságos emberek ábrázolására. Ezek – bár nevük a történelemben hírhedtté vált – homlokukon nem viselnek hősi glóriát, ellenben sírnak és nevetnek, intrikálnak és szánakoznak, gyűlölnek és szeretnek... igen, mindenekfölött szeretnek, mégpedig másfajta szerelemmel, mint ahogyan Orfeusz szerette Euridikét, vagy Ariadné Thészeuszt. Nero és Poppea szerelme a test örök kielégületlen vágya, nyers és vad kívánsága, feltételt és megalkuvást nem ismerő szomjúság, amelynek ábrázolására eddig még nem

Sabina Poppaea, Fontainebleau school (c.1570)

vállalkozott a zenés színpad.

Poppea ábrázolása külön tanulmányt érdemelne. Az első kettősben szenvedélyesen próbálja maradásra bírni a búcsúzó császárt. Apró „visszatérsz?” – kiáltásai nem a madrigálstíluson iskolázott komponista ihletéből fakadtak: az emberi lélek és az élet minden mélységének ismerete kellett, hogy társuljon a muzsika virtuóz művészével, csak így jöhetett létre ez a soha nem próbált drámai hatás, a szerelmi sóvárgásnak szinte minden stilizálástól mentes, ám mégsem naturalista érzékeltetése. S mindezt a dráma során még fokozni tudja Monteverdi. Poppea és Nero második kettősében mielőtt Seneca megöletését elhatároznák, Poppea testének szépségét elemzik a szerelmesek, azzal a minuciózus aprólékossággal, amelyre – öncélúvá fajulva – a modern zenében Orff *Catullusi énekei*ben találhatunk példát.

Önálló jelenetben Poppea nem is szerepel. Nem önelemző típus, Poppea elmélkedés helyett a tett asszonya. Ezért kell mindig valaki, aki mintegy tükröt tart elébe: akár Nero, asszonyi hatalmának fényes bizonyítéka, akár Arnalta, a dajka, aki előtt leplezetlenül feltárhatja nagyratörő vágyait. A dajka figurája rendkívül érdekes. A helyzetnek megfelelően hol megértő barátnő, hol cinkos kerítő, hol gondos őrangyal szerepét játssza.

S mit tudunk meg Neróról? A zsarnokok lélektanát valóban kitűnően ismerhette Monteverdi! Seneca megöletésével Nero eleget tett tulajdon hatalma kényszerének. Ettől kezdve egyre jobban átengedi magát a szerelem hedonista élvezetének. Lucanosszal énekelt kettősében szabad áradást enged szertelen érzelmeinek, és a szerelem ebben a pillanatban valami különös magaslatra emeli ezt a negatív hőst. Mozart *Cosi fan tutte*jának frivol alakjaira kell gondolnunk, akiket oly eszményivé varázsol egy-egy bűvöletes szerelmi dallam.

Seneca, a bölcs, a dráma egyetlen igazán rokonszenves alakja. Monteverdi őt is kevés eszközzel, plasztikusan jellemzi. Külön említést érdemel Seneca híveinek sirató kórusa: „Ne halj meg, Seneca!” Ennek a vokális együttesnek kromatikus-szenvedélyes hangvétele a frottola és a madrigál stílusából ötvöződik, és nyomát még Sztravinszkijnál (*Oedipus Rex*) is megtaláljuk.

Már az *Ulisses*ben feltűnt a kettősök fejlett technikája. Ezt Monteverdi a *Poppeá*ban még tovább tökéletesíti. Osztott és egymást kiegészítő szólamok hangzanak fel egy-egy duett során. Ugyancsak modern jelenség az apró motívumok szekvenciás ismételgetése a szöveg ismétlődő szavaira: ezt az effektust a vígopera a végsőkig kihasználja majd.
(Pándi Marianne: Monteverdi)

Tacitus: Évkönyvek

XIII. könyv:

Élt a városban egy nő, Sabina Poppaea, Titus Ollius leánya. Ebben a nőben minden megvolt, csak tisztesség nem. Hiszen anyja, korának messze legszebb asszonya, egyaránt hagyott rá dicsőséget és szépséget, vagyona megfelelt a nemzetség hírének; behízelgő beszédű és korántsem szellemtelen tehetség. Hírére sohasem ügyelt, férjei és szeretői között nem tett különbséget, és sem a maga, sem más érzelmeinek nem kötelezte le magát; oda vitte át érzékiségét, ahonnan haszon mutatkozott. Így mikor Rufrius Crispinus római lovaggal élt házasságban, akitől egy fia született, Otho csábította el ifjúságával és fényűzésével, meg mivel úgy tartották számon, mint Nero lángoló barátságának részesét. A házasságtörést nem sokkal később házasság követte.

Otho vagy szerelmében óvatlanul dicsérgette felesége szépségét s választékosságát a princeps előtt, vagy lángra akarta lobbantani, hogy ha egy asszonyon osztoznak, ez a kötelék is az ő befolyását növelje. Gyakran hallották, amint felkerekedvén Caesar társaságából azt mondogatta, hogy megy Poppaeához; hogy neki jutott a nagy név, a szépség, vágya mindenkinek és öröme a boldogoknak. Az ilyen és efféle csábítások után nem tart sokáig a habozás, Poppaea pedig, miután bejutott, először hízelkedéssel és mesterkedéssel tett szert befolyásra – mintha nem tudna ellenállni szenvedélyének és rabjául esett volna Nero szépségének –, majd a princepsnek már heves szerelmét látva fennhéjázásba csapott át, és ha egy-két éjszakán túl tartóztatták, férjes asszony voltát emlegette, és hogy nem tudja házasságát nélkülözni. Otho kivettetik a megszokott baráti körből, majd az összejövetelekből és a kíséretből is, és végül, hogy ne a fővárosban játssza a vetélytárs szerepét, Lusitania tartomány élére kerül; itt, egészen a polgárháborúkig, korábbi rossz hírét megcáfolva feddhetetlenül s tisztán élt, békességre vágyva és hatalmában mértékletesebben.

XIV. könyv:

Uralkodásának tartamával együtt nőtt Nero vakmerősége, és napról napra hevesebben lángolt szerelme Poppaea iránt. Octaviát pedig, a feleségét, el akarja tenni az útból, mert bár szerényen viselkedett, atyja neve és a nép részvéte miatt terhes volt számára. Nero Octaviát – meddőségét emlegetve – elzavarja, majd Poppaeával lép házasságra. Ez a nő, aki sokáig ágyasa volt Nerónak és egyformán parancsolt neki, mint szeretőjének, majd férjének, Octavia egyik szolgáját rávette, hogy vádolja meg egy rabszolga szerelmével. Ki is jelölik vétkesnek az Eucaerus nevű, alexandriai születésű, ügyes fuvolást. Ez ügyben kihallgatták a szolgálókat, és bár a kínvallatás némelyeket arra bírt, hogy hamis dolgokra mondjanak igent, a többség kitartott az úrnő ártatlanságának védelmében; Tigellinus erősködésére egyikük azt válaszolta, hogy Octavia szemérme tisztább, mint az ő szája.

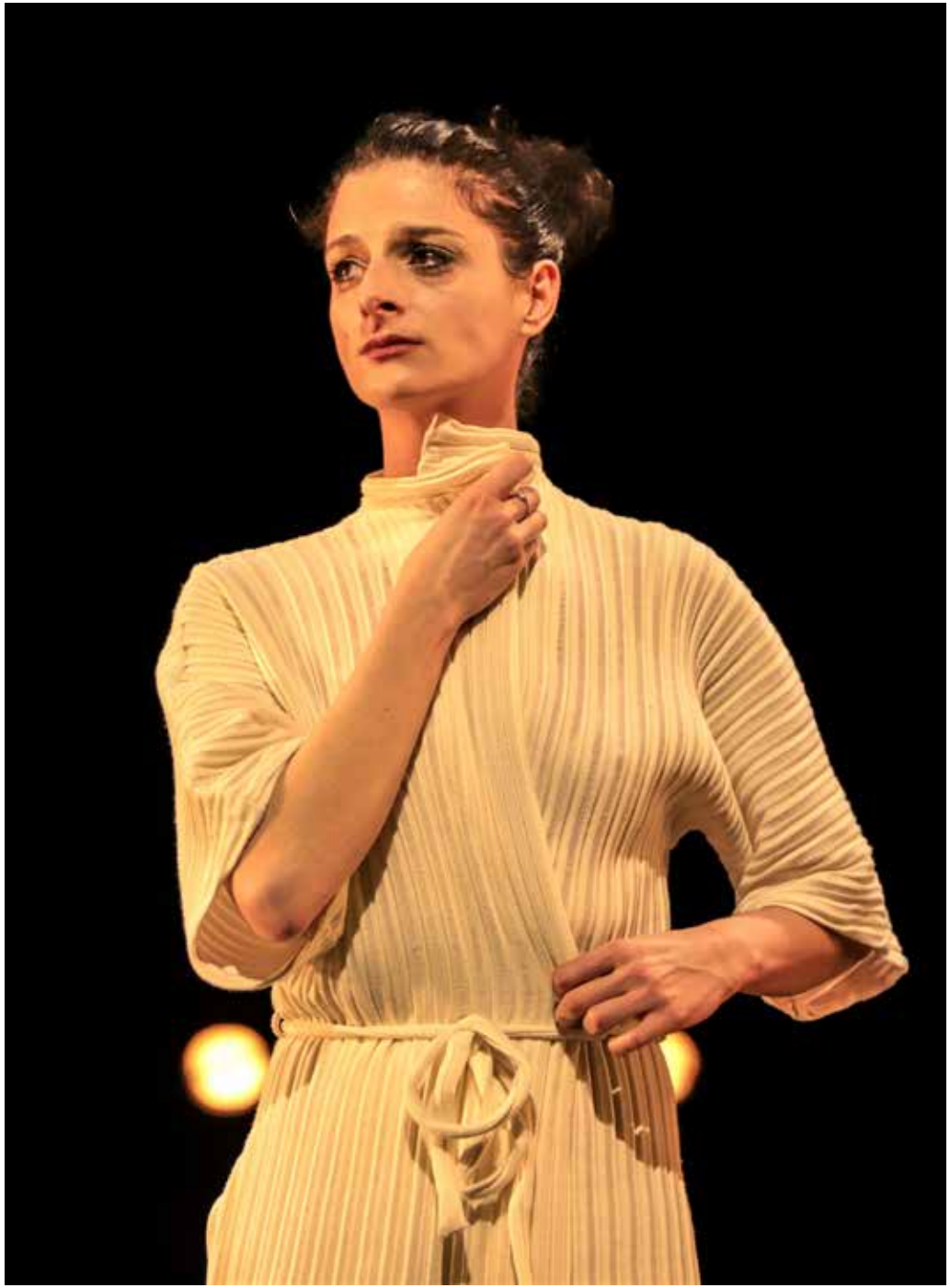

Suetonius: Caesarok élete

NERO (Kr. u. 54-68.)

20. Gyermekkorában egyéb tanulmányai között zenei nevelésben is részesült. Mihelyt trónra lépett, udvarába hívatta Terpnust, kora legkiválóbb citheraművészét, és napokon keresztül ébren maradt vacsora után késő éjszakáig, úgy hallgatta énekét; lassanként maga is tanulni, gyakorolni kezdett, és semmit el nem mulasztott, amit az effajta művészek hangjuk megtartása és erősítése érdekében megtettek. Hanyatt fekve ólomtáblát tartott mellkasán, klistéllyal, hánytatókkal tisztította beleit, nem fogyasztott gyümölcsöt s a hangra ártalmas ételeket; végül már úgy érezte, megfelelő haladást tett (ámbár gyenge és tompa csengésű volt a hangja), és nagyon szeretett volna színpadra lépni; barátai körében gyakran példálózott is a görög közmondással, hogy „a rejtett muzsikát nem becsüli senki". Először Neapolisban lépett fel; és bár hirtelen földrengés rázta meg a színházat, nem hagyta abban az éneklést, amíg dalát elejétől végéig elő nem adta. Ugyanott gyakrabban, több napig is énekelt, majd hangja kímélése végett rövid pihenőt engedélyezett magának, de ehhez sem volt türelme, hanem a fürdőből titokban visszatért a színházba; az orchestrában, a közönség körében ült le falatozni, majd görögül ígérgette, hogy „csak egy kortyocskát iszik, azután valami szépen csengő dalt énekel nekik". Az új szállítmánnyal éppen Neapolisban partra szálló alexandriaiak dallamos tetszésnyilvánításától megbűvölve, még több embert hívott meg Alexandriából. Éppilyen serényen válogatott ki lovagrendű, majd ötezernél is több, a népből való markos fiatalembert, hogy azok csoportokba osztva a taps és tetszésnyilvánítás különféle módját megtanulják („zümmögés", „kongás", „csattanó" volt ezeknek a neve), és énekszáma közben a színházban szolgálatot teljesítsenek - csupa feltűnően szép hajú, gyönyörűen öltözött ifjú, bal kezén mindegyik gyűrűt viselt; vezetőik pedig fejenként negyvenezer sestertius fizetést kaptak.

26. Kevélysége, bujálkodó természete, kapzsisága és irgalmatlansága kezdetben csak itt-ott ütközött ki, inkább mint valami ifjúkori tévelygés, de már akkor sem kételkedett benne senki, hogy ezek a bűnök jelleméből fakadnak, nem pedig fiatalságából. Mihelyt besötétedett, fejébe húzott egy hajóssapkát vagy kocsiskalapot, és ellátogatott a kocsmákba; keresztül-kasul kóborolt a sikátorokon, pajkoskodva, s cseppet sem volt ez veszélytelen dolog: ilyenkor belekötött a vacsoráról hazatérő emberekbe, ha valaki védekezett, azt megsebesítette, és bedobta a csatornába. Be-betört kis üzletekbe és kirabolta azokat, otthon pedig szabályos bazárt rendezett be, ahol a megszerzett és alkura bocsátott zsákmányt árusította. Az effajta verekedések közben nemegyszer szeme világát és életét is veszélyeztette; egy széles bíborsáv viselésére jogosult előkelő ember ugyanis, akinek feleségét megmarkolta, csaknem halálra pofozta. Ezért ily késői órákban sohasem mutatkozott többé nyilvánosan, csak úgy, ha katonai tribunusai a távolból, titokban szemmel tartották. Napközben is gyakran elvitette magát gyaloghintón a színházba, és a pantomimusok miatt kirobbanó zavargásoknak emeleti páholyából nemcsak szemlélője, de bujtogatója is volt. Ha pedig verekedésre került a sor, s kővel, kettétört széklábakkal vagdalkoztak, maga is sok hasonló tárgyat hajigált a nézők közé, egyszer még a praetort is alaposan fejbe kólintotta.

27. Lassanként azonban erősödtek bűnös hajlamai, titkos és játékos jellegük is elkopott; nem is igyekezett többé leplezni őket, hanem nyíltan nagyobb bűnök elkövetésének útjára lépett. Lakomáit délben kezdte, éjféltájban fejezte be, közben meleg, nyáridőben hideg fürdőkkel üdítette fel magát. Időnként nyilvános helyen is nagy lakomát csapott, így a tengeri csaták céljára szolgáló elkerített medencében, a Mars-mezőn vagy a Circus Maximusban, és ilyenkor Róma éjjeli pillangói és könnyűvérű hölgyecskéi szolgáltak fel az asztaloknál. Valahányszor a Tiberisen leevezett Ostiába vagy Baiaei-öböl mellett elhajózott, mind a folyó mentén, mind a tengerparton különféle lebujokat, örömtanyákat állítottak fel, ahol előkelő hölgyek látták el a gazdasszony

szerepét, és hol innen, hol onnan csalogatták, hogy térjen be hozzájuk. Családi ebédekre is bejelentette magát, és volt úgy, hogy egyiknél csak a fejre való selyemszalag került négyszázezer sestertiusba, a másiknál meg maga a rózsaolaj még ennél is többe.

28. Nemcsak szabadon született fiúkat és férjes asszonyokat becstelenített meg, hanem erőszakot tett egy Rubria nevű Vesta-szűzön is. Actét, a szabadon bocsátott rabszolganőt csepp híján törvényesen is feleségül vette, és rábírt consuli rangú embereket, esküdjenek meg, hogy az asszony királyi vérből származik. Az ifjú Sporust, akit megfosztatott férfiasságától, és mindenáron nővé akart változtatni, nászajándékok tömegével, vörös fátyollal a fején, nagy feltűnést keltő, ünnepélyes esküvői szertartás után házába vitette, és úgy élt vele, mint feleségével. Ma is emlegetik még egy tréfacsináló szellemességét: „be jól járt volna, az emberiség, ha Domitius is ilyen asszonyt visz a házhoz". Ezt a Sporust a császárnék díszruhájába öltöztette, gyaloghintón járatta, magával vitte görögországi összejövetelekre, vásárokra, Rómában a Sigillaria ünnepélyre, és a nyilvánosság előtt folytonosan csókolgatta. Még a tulajdon anyját is megkívánta, és annak ellenségei riasztották meg csupán, akik attól féltek, hogy ez a szilaj és telhetetlen asszony e furcsa viszony révén majd túl nagy hatalomra tesz szert; ezt a dolgot nem is vitatja senki, miután Nero ágyasai közé vett egy örömlányt, aki feltűnően hasonlított Agrippinához. Sokan állítják azt is, hogy valahányszor anyjával közös gyaloghintóban utazott, fajtalan szeretkezésükről árulkodó nyomok maradtak ruháján.

29. Maga is oly szemérmetlenül bocsátotta áruba testét, hogy végül is minden tagját megfertőzte. Egészen új játékot is eszelt ki; azt ugyanis, hogy vadállat bőrébe varrva kitört egy ketrecből, és nekiesett karókhoz kötözött férfiak és nők szeméremtestének, majd miután kedvét töltötte, erőszakot tétetett önmagán Doryphorusszal az egykori rabszolgával; és míg ő asszonyává tette Sporust, magát odaadta Doryphorusnak, s hozzá még olyan hangot, olyan sikoltásokat hallatott, mint a szűzlány, akin erőszakot tesznek. Sok mindenkitől hallottam, őszinte meggyőződése volt, hogy nincs erkölcsös ember a világon, sem olyan, akinek makulátlan a teste; csak a legtöbben eltagadják bűneiket, és ravaszkodás mögé rejtik; ezért ha valaki nyíltan megvallotta szemérmetlenségét, annak egyéb vétkeit is megbocsátotta.

35. Octavián kívül még két felesége volt, Poppaea Sabina, egy volt quaestor leánya, aki előzőleg egy római lovaghoz ment férjhez; utána pedig Statilia Messalina, a kétszeres consul és diadalmenet tartására érdemesített Taurus dédunokája. Hogy ezt az asszonyt magáévá tegye, megölette férjét, Atticus Vestinust, aki akkor éppen consuli hivatalt viselt. Octaviát hamarosan megunta, és barátainak, akik ezért korholták, azt felelte, Octaviának „meg kell elégednie a hitvesi rang jelvényeivel". Többször sikertelenül próbálta megfojtani, inkább elvált tőle olyan ürügygyel, hogy meddő; a nép azonban helytelenítette a válást, sőt, még a gyalázkodástól sem kímélték, ezért Nero számkivetésbe küldte feleségét. Végül házasságtöréssel vádolta és megölte; a vád azonban oly szemérmetlenül hamis volt, hogy a tárgyaláson mindenki állhatatosan tagadott; ezért Nero felbérelte Anicetust, volt nevelőjét, aki azt vallotta, hogy cselszövés útján megbecstelenítette Octaviát. Forrón szerette Poppaeát, akit tizenkét nappal azután vett feleségül, hogy Octaviától elvált. És mégis megölte egy rúgással őt is, mert a viselős beteg asszony szidalmakkal árasztotta el, mikor egyszer nagyon későn tért haza a kocsiversenyről. Egyetlen lánya született Poppaeától, Claudia Augusta, akit azonban kisgyermek korában el is vesztett. Nem volt olyan rokona, akit bűnnel be ne mocskolt volna. Antoniát, Claudius leányát megvádolta, hogy felkelést szervez ellene, és megölette, mert Poppaea halála után nem akart férjhez menni hozzá. Hasonlóképpen meggyilkoltatta vérrokonait is, vagy akik sógorság révén kerültek rokonságba vele: ezek között volt az ifjú Aulus Plautius is; őt kivégzése előtt még meg is becstelenítette, mondván: „Most aztán menjen anyám, és csókolgassa az utódomat"; elhíresztelte, hogy a fiú az ő anyja szeretője volt, és az császári

hatalmat ígért neki. Mostohafiát, Rufius Crispinust, Poppaea még serdületlen gyermekét, halászat közben tulajdon rabszolgájával vízbe fojtatta, mert azt rebesgették, hogy hadvezéresdit meg császárosdit játszik. Tuscust, dajkája fiát, Egyiptom helytartóját azért száműzte, mert a császár tiszteletére előkészített medencék vizében megfürdött. Senecát, tanítómesterét halálba kergette; pedig elbocsátási kérelme és vagyonáról való lemondása alkalmából szentül megesküdött neki, hogy „alaptalan a gyanúja, és ő inkább választaná a halált, semhogy ártalmára legyen". Burrusnak, a testőrség parancsnokának torokfájás ellen ígért gyógyszer helyett mérget küldött. Gazdag és idős, szabadon bocsátott rabszolgáit, akik őt egykor örökbefogadtatásához hozzásegítették, majd bizalmas tanácsadói voltak a hatalomban, ételükbe, italukba szórt méreggel sorban eltette láb alól.

51. Csaknem középtermetű volt, teste foltos és rossz illatú, haja hirtelenszőke, arca inkább szép, mint kellemes, szeme szürkéskék és igen gyenge; nyaka túl kövér, a hasa erősen kidomborodott, lábaszára túl vékony, egészsége jó és tartós. Hiába élt ugyanis mértéktelen kicsapongások közt, uralkodása tizennégy éve alatt mindössze háromszor volt beteg, s még ekkor sem hagyott fel sem a borivással, sem egyéb szokásaival. Öltözködésében, egész tartásában oly szemérmetlen volt, hogy haját nemcsak soronként rendezett csigákba fésülte, hanem achaiai útján egészen vállig leeresztve hordta; és igen gyakran könnyű hálóingben, nyaka köré kendőcskét csavarva, öv és saru nélkül, házipapucsban mutatkozott a nyilvánosság előtt.

52. A tudományokban, művészetekben jártasságra tett szert már gyermekkorában. A filozófiától csupán anyja tartotta távol, arra intve fiát, hogy nem császárnak való mesterség az; a régi szónokok olvasásától pedig tanítója, Seneca tiltotta el, hogy a maga művészete maradjon Nerónak minél tovább példaképe. Ezért leginkább a költészet felé hajlott, szívesen és könnyedén faragott verset; nem igaz, amit többen is állítanak, hogy mások műveit sajátjaként adta közre. Kezembe került több füzete és írótáblája, rajtuk néhány közismert verssora a maga kézírásával, s ezekből könnyen megállapítható, hogy egyik sem másolat vagy tollbamondásra írott sor, hanem olyasmi, amit gondolkodva, alkotás közben jegyez fel az ember; annyi benne ugyanis a kihagyás, áthúzás vagy az egyes szavak fölibe írott javítás. A festészetben, de kiváltképpen a szobrászatban is ért el nem is középszerű eredményt.

53. De mindennél jobban törekedett a népszerűségre, és vetélytársa volt mindenkinek, aki valamiképpen hatást gyakorolt a tömegek érzelmeire. Elterjedt róla a vélemény, hogy a színészek győzelmi koszorújának elnyerése után odáig süllyedt, hogy a legközelebbi alkalommal atlétaként óhajtott volna részt venni az olympiai játékokon. Kitartóan gyakorlatozott ugyanis; az atlétikai versenyeket Görögországban is mindig a döntőbírák módjára, a stadium földjén helyet foglalva nézte végig, és ha a küzdő párok túlságosan a pálya szélére húzódtak, saját kezűleg vonszolta őket vissza a középre. Mivelhogy az énekművészet terén Apollóval, a kocsihajtásban a Nap istenével tartották egyenlőnek, elhatározta, hogy tetteiben Herculest utánozza majd. Azt beszélik, arra készült, hogy egy szelídített oroszlánt az arénában a nézőközönség szeme láttára bunkóval leüt, vagy megfojt puszta kézzel.

54. Élete vége felé a nyilvánosság előtt fogadalmat tett, hogy ha uralma fennmarad, a győzelme tiszteletére rendezendő ünnepi játékokon víziorgona-művész, fuvola- s dudaművész szerepében óhajt bemutatkozni, az utolsó napon pedig táncosként Vergilius „Turnus”-át kívánja ellejteni. Egyesek feljegyezték, hogy Parist, a táncművészt, mint veszélyes vetélytársát meg is ölette.

55. Forrón vágyott az örökkévalóságra, hogy hosszan tartó dicső emléke maradjon fenn, de mindezt igen ostoba módon. Sok tárgyat, helységet megfosztott például régi elnevezésétől, és a maga nevét adta neki. Április havát Neroneusnak nevezte el. Azt is eltervezte, hogy Rómát Neropolisnak hívják majd.

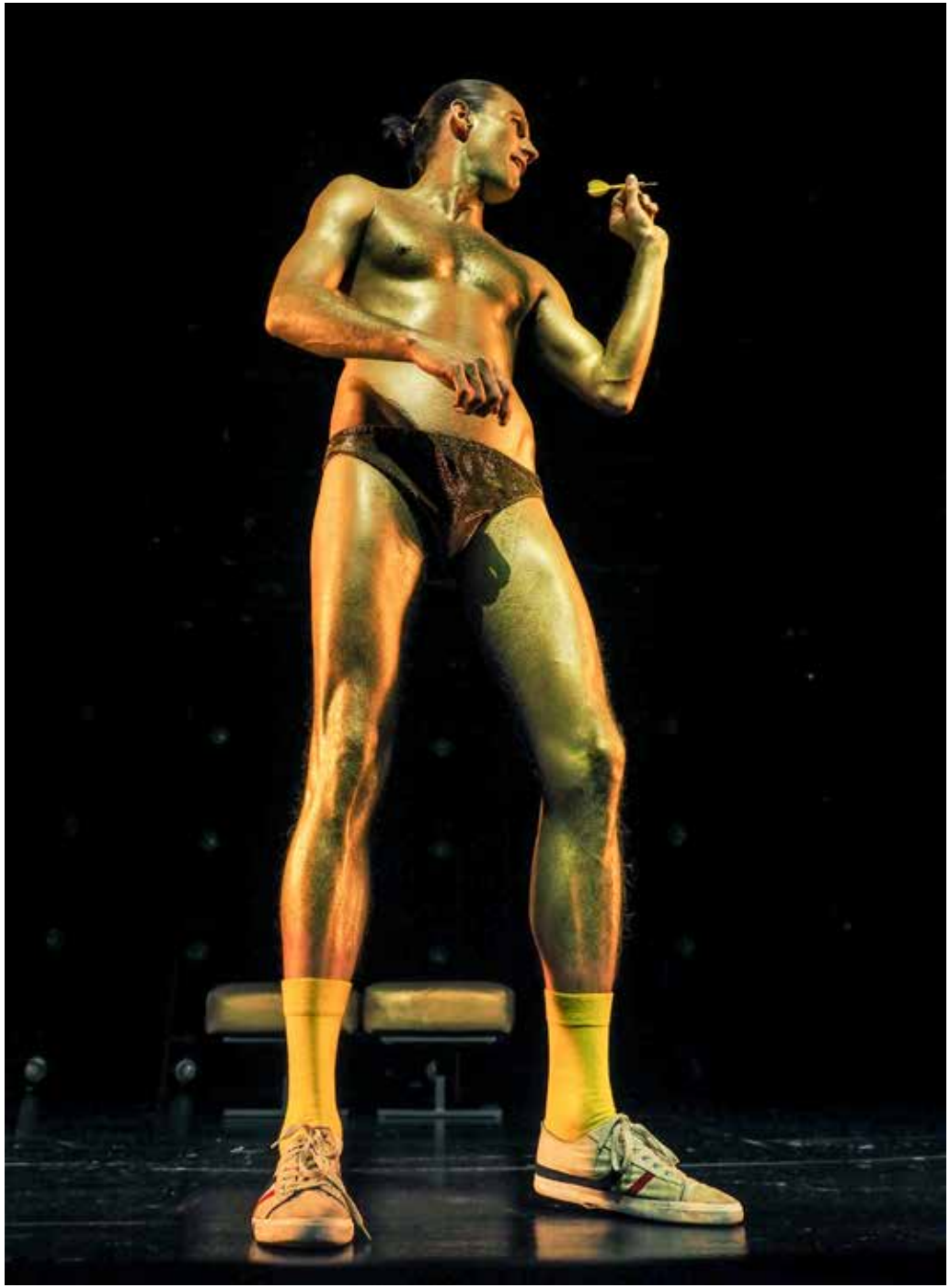

Hubert Robert: Az égő Róma, 1785

56. Az istenek tiszteletét mindvégig megvetette, csak a syriai istennővel tett kivételt. Később ezt az istennőt is annyira semmibe vette, hogy szobrát levizelte, mert közben már másfajta babona kerítette hatalmába, és egyedül ahhoz ragaszkodott makacsul, hosszú ideig. Egy ismeretlen plebeius az összeesküvések ellenszeréül egy kislányt ábrázoló szobrocskát adott neki ajándékba; minthogy pedig közvetlenül ezután lepleztek le egy összeesküvést, Nero ezt a szobrocskát legfőbb isteni hatalomként tisztelte, és naponta háromszor mutatott be áldozatot neki: akarta is, hogy az emberek azt higgyék, a talizmán a jövőt is megmondja neki. Halála előtt néhány hónappal részt vett egy béljóslás szertartásán, de az nem hozott neki szerencsés előjeleket.

57. Harminckettedik évében halt meg, azon a napon, amelyen Octaviát megölte; a hír oly nagy örömet keltett, hogy az emberek feltették fejükre a szabadságot jelképező sapkát, és abban szaladgáltak városszerte. Mégis akadt, aki hosszú időn keresztül tavaszi és nyári virágokkal ékesítette a sírját; hol bíbortógás képmása került elő a szónoki emelvénynél, hol némely rendelete, mintha még élne, és ellenségei végromlására hamarosan visszatérne közéjük. Még Vologesus, a parthus király is buzgón kérte, mikor egyszer a szövetség megújítása ügyében követséget küldött a senatushoz, hogy tartsák tiszteletben Nero emlékét. Végezetül húsz évvel később, jómagam is fiatalember voltam még, feltűnt valamerről egy ismeretlen származású ember, aki elhíresztelte magáról, hogy ő Nero; a császár neve még akkor is oly népszerű volt a parthusok körében, hogy ezt az embert buzgón támogatták, és alig lehetett rábírni őket, hogy kiszolgáltassák Rómának.

Vágy az antik világban (szócikk)

Póthos (görög) az elérhető és ***hímeros*** (görög) az elérhetetlen; ***desderium*** (latin).
Általában a vágyak mértéktelen kielégítését tartották a jellemhibák eredőjének, és mértéktartást javasoltak, főképp az ivásban és a szexben. Szókratész azt tanácsolja Kritobulosznak, hogy ne csókolja meg Alkibiádész fiát: „egy évbe fog telni, amíg felépülsz belőle" (Xenophón). A bujaság a „legádázabb és a legzsarnokibb dolog" (Platón); boldog az, aki elutasítja a testi örömöket és a bölcsességet keresi (Phaidón). Arisztotelész tanácsa szerint az ember „ne létesítsen szexuális kapcsolatot azzal, akivel nem muszáj, ahol nem muszáj, és amikor nem muszáj; ezek a cselekedetek az önkontroll hiányából erednek." (akolasía). „Az antik írók a köztársaság válságát a politikai ambícióik mellett annak tulajdonították, hogy a férfiak nem tudnak uralkodni testi vágyaikon, és – Livius szavaival – a »luxus, avaritia, libido, cupiditas, abundantes voluptates« (luxus, fösvénység, kéjvágy, kicsapongás és mohóság) bűnébe esnek." Seneca szerint, ha valaki a bujaságot kerüli, akkor a vágy minden formáját el tudja kerülni. (John G. Younger: *Sex in the Ancient World from A to Z*)

Victor Hugo: Légy bár félisten

Légy bár félisten, hős, dalnok, amphiktüón,
varázsló vagy zseni, a nyáj pásztora, lángész,
nagy szív, egy nő elég, ha arrajárva rádnéz,
s már menthetetlenül elvesztél, oda vagy!
Ó, testnek hódoló szegény emberi agy!
Érzékek tébolya: mámor mocsári láza!
Angyal bukása! és hattyú bemocskolása!
A hús, ime, a szirt! a legmagasztosabb,
legfénylőbb elme is hol félve fönnakad.
A sötét élvezet titkos borát kínálja,
az álmodóra, míg szárnyalna, rákiáltva:
Fejezd be álmodat! ne törd magad tovább!
Nézd csak őt, szégyenünk ujjongó tanúját!
Ez a part, hol kivész a bölcsesség örökre.
Nincs doktor, aki lágy igáját sose nyögte.
Aki ne bukna el, s ki már el nem bukott.
Szép Bethsabé elé taszítja Dávidot, Aspasia elé Szókratészt,
s Salamont a szép szunnamita lány nyoszolyájára dobja.
Hús! Venus! Astarté! mennyi fénylő erőt nem
sorvasztott már el e kicsapongó bűnökben!
Tehetség és tudás, munka s erény mire
nem jutott volna már e földön nélküle.

(Fordította: Somlyó György)

Szemelvények Seneca leveleiből

Életünk nagy része rosszul cselekvéssel, legnagyobb része semmit cselekvéssel, egésze nem a kellő cselekvéssel múlik el.

A mi az életből hátunk mögött van, az már a halálé.

Az élet míg halogatjuk, elfut.
Nem az a szegény, a ki kevéssel bír, hanem az, a ki többet kíván.

Megszűnsz félni, ha remélni megszűntél.

Naponként meghalunk, mert naponként elvész életünk bizonyos része s még akkor is, midőn növekszünk, fogy az élet. Magát azt a napot is, melyet töltünk, a halállal osztjuk meg.

Csak az erény nyújt tartós és biztos örömet: ha valami akadály fordul is elő, az csak felhőként jő közbe, mely a nappalt soha le nem győzi.

Az aljasak szeretetét csak aljas módon nyerhetni meg.

Ha mindeneket meg akarsz hódítni magadnak, hódolj meg a józan észnek. Sokakon fogsz uralkodni, ha feletted a józan ész uralkodik.

Szoktasd magadat, hogy a halált mind elfogadd, mind – ha a körülmény úgy javasolja – előhívjad. Nincs abban különbség: ő jön-e hozzánk, vagy mi ő hozzá.

Vannak bölcselkedők, kik azt állítják, hogy az öngyilkosság nem szabad; el kell várni, míg a természet elhozza a véget. Aki ezt mondja, nem látja, hogy a szabadság útját zárta el maga előtt. Az örök végzet semmit sem tett jobban, mint hogy egyetlen belépést engedett nekünk az életbe, de kilépést sokat. Hát elvárjam-e akár a betegség, akár az ember kegyetlenkedését, midőn kiléphetek a gyötrelmek közül és legyőzhetem a szerencsétlenséget? Ez az egy az, a miért nem panaszkodhatunk az élet ellen: senkit sem kötelez. Tetszik? Élj. Nem teszik? Szabad visszatérned oda, a honnan jöttél. Hogy főfájásodon könnyíts, gyakran vért bocsátottál magadból: a test gyöngítésére eret vágnak; nem szükség roppant sebet ütni a belrészeken. Tollkéssel nyitható az út ama nagy szabadságra, egy szúrástól beáll a bizton-lét. A meghaláshoz semmi egyéb nem kell, csak akarat.

Oda törekedjünk, hogy valamint az ékszer, úgy az élet is, ne sokra terjedjen, hanem sokat nyomjon. Tettekkel mérjük, ne az idővel.

Az ember arra született, hogy az életet bevégezze s hogy ez a test nem hajlék, csak szállás, melyet el kell hagynod, mihelyt látod, hogy a gazdának terhére vagy.

Seneca: Octavia (részlet)

NERO (a testőrparancsnokhoz) *Nosza tedd parancsom! Küldj bakót: nyakazza le Plautust, Sullát, s már hozza is leszelt fejük!*

TESTŐRPARANCSNOK *Nem késve tüstént táborukban termek én.*

(El)

SENECA *Nem illik így ítélkezned rokon fölött.*

NERO *Igaznak lenni könnyű félelmetlenül.*

SENECA *A félelem nagy balzsamírja irgalom.*

NERO *Vezér legfőbb erénye: irtsa ellenét.*

SENECA *Hon atyjának nagyobb, hogy óvja híveit.*

NERO *Fiúkhoz illő oktató a jámbor agg.*

SENECA *Fékezzek inkább forróvérű ifjakat.*

NERO *Elég eszem van már e korban, úgy hiszem.*

SENECA *Csak az églakóknak tetszenének tetteid!*

NERO *Bolond, ki fél oly istentől, kit ő csinált.*

SENECA *Tiszteld, mit nem szabad megtenni, csak neked.*

NERO *Mindent megenged Jószerencsénk énnekem.*

SENECA *Hamis istennő: ha hízeleg, ne higgy neki!*

NERO *Tökéletlen, ki azt se tudja, mit szabad.*

SENECA *Csak tisztesség, nem féktelenség tesz dicsőt.*

NERO *Gyöngét legyűr a nép.*

SENECA *Gyülölség összezúz.*

NERO *Uralkodót vas őriz.*

SENECA *Jobban hű szivek.*

NERO *A császárt félni kell.*

SENECA *De jobb, ha kedvelik.*

NERO *Rettegjenek csak!*

SENECA *Rossz, mit így csikarsz ki csak.*

NERO *Tegyék parancsom!*

SENECA *Rendelkezz méltányosan.*

NERO *Magam döntök.*

SENECA *De szentesítse szód a nép.*

NERO *S a megvetett vasszablya.*

***

NERO *A csillagos menny vár miránk is, ám előbb kiirtom ádáz karddal ellenségeim, s méltó utódra építem fel házamat.*

SENECA *Benépesíti ég-fiakkal udvarod a Claudius-ház dísze, isten magzata, ki íme, Iunóként fivér-ágy részese.*

NERO *Gyanússá tette vérét tisztátlan szülő, s lelkem se forrott össze lelkével soha.*

SENECA *Hűség ily zsenge korban nem hivalkodik, tüzes szerelmet míg szemérem leplez el.*

NERO Soká úgy hittem bezzeg én is hasztalan! De sziklaszívü volt, s lesírt a gyűlölet ábrázatáról; bosszút íme végül is égő haraggal így esküdtem ellene. Méltó menyasszonyt leltem én nászomra most, szépet, nemest; mögötte elmarad Venus, el Iuppiter Iunója s vad Minerva is.

SENECA *Hitves-hűség, szemérem, erkölcs, szorgalom tessék a férjnek; semmitől se függenek s örökbecsűek szív meg ész erényei; a báj virága napról napra hervadoz.*

NERO *Minden tökélyt az ég egy nőbe sűrített: ilyennek szülte őt a végzet énnekem.*

SENECA *Elhagy szerelmed, vagy netán te elhagyod.*

NERO *E zsarnokát az égnek, kit mennykő ura elűzni nem tud, őt, ki zajgó víz alá s Dis országába száll, s alácsal églakót?*

SENECA *Szárnyas, kegyetlen istenkének festi le Ámort halandó képzelet, s íjat, nyilat ad szent kezébe, fáklyával fegyverzi fel, Vulcanus és Venus fiának képzeli, szív-pezsdítő, lélek-melengető parázs: nem más Ámor, kit ifjúkor szül, fényűzés táplál s busás jólétben ráérő idő, s ha szüntelen nem szítod, összerogy hamar varázsa vesztve hamvadó zsarátnoka.*

NERO *Az élet legfőbb ősokának ezt hiszem, e gyönyör forrását, mely halált nem lát soha. Ámor kegyéből sarjad újra szüntelen emberfajunk; vad barmot is lenyűgöz ő. Ez az isten hordja menyegzős szövétnekem, e tűz vezesse Poppaeát nászágyamig!*

SENECA *A nép haragja és hűsége s ájtatos ragaszkodása nászod el nem tűri majd.*

NERO *Csak énnekem tilos, mit bárki megtehet?*

SENECA *Ki fenn ül, attól mindig többet vár a nép.*

NERO *Megtudni vágyom: súlyom eltiporja-e e sebbel-lobbal lángra lobbant népkegyet?*

SENECA *Kedvezz inkább polgáraidnak nyájasan.*

NERO *Rossz országlás, ha pásztorán a nyáj az úr.*

SENECA *Ha mit sem érhet el, joggal haragra gyúl.*

NERO *Ki nem csikarja, mit kéréssel el nem ér.*

SENECA *Gyilkolni bűn.*

NERO *Zsarolni rút a zsarnokot.*

SENECA *Enged magától.*

NERO *Ám legyőzött híre kel.*

SENECA *Csak szóbeszéd az.*

NERO *Ám sokat megbélyegez.*

SENECA *Felségeset fél.*

NERO *Mégiscsak megcsipkedi.*

SENECA *Hamar elfojtod, s apád-isten sok érdemén, erkölcsös ifjú nőd szemérmén megtörik.*

NERO *Hagyd abba már! Buzgólkodásod szerfölött bosszant; tehessem azt, mit Seneca nem javall Nép óhajával nem törődtem bár soká, méhében hordja már Poppaea magzatom. Holnapra mért ne tűzhetnénk ki násznapunk?*

(Mindketten el)

(Fordította: Kárpáty Csilla)

Peter Paul Rubens: Seneca halála (1615)

Machiavelli: A fejedelem (részlet)

Szeressék-e inkább az uralkodót, mint féljék, vagy ellenkezőleg? Azt feleljük, egyik is, másik is szükséges lenne, de mivel nehéz e két dolgot összekapcsolni, biztonságosabb, ha tartanak tőle, mint ha szeretik, ha a kettő közül egyiknek már hiányoznia kell. Az emberekről ugyanis általában elmondhatjuk, hogy hálátlanok, ingatagok, színlelők; a veszélytől visszarettennek, harácsolásra hajlamosak; ha adakozó vagy velük, lábad elé vetik magukat, életüket és vérüket kínálják, mint már fentebb mondottam, de mihelyt szorult helyzetbe kerülsz, fellázadnak ellened. Amely uralkodó csak szavukra épített, s másként nem készült fel a baj ellen, tönkrejut; mert az olyan barátsággal, amely nem lelki nagyságból és nemességből ered, hanem úgy vásárlod, nem rendelkezhetsz, s amikor szükséged lenne rá, nem tudsz élni vele. Inkább támadnak az emberek olyan valaki ellen, aki megszerettette magát velük, mint akitől félnek; mert a szeretet olyan egyezség, amelyet az emberek rosszaságból és minden alkalommal, mikor érdekük kívánja, érvénytelennek tekintenek; a félelmet pedig a büntetéstől való rettegés ébren tartja. A fejedelemnek mindazonáltal vigyáznia kell: csak annyira féljék, hogy a szeretet hiánya gyűlöletnek ne legyen okozója, mert nagyon is rendjén van, ha félnek tőle, de mégsem gyűlölik; s ez így lesz mindaddig, míg alattvalói vagyonához és asszonyaihoz nem nyúl. S ha valami mégis vérontást követel, úgy járjon el, hogy tettének magyarázata és nyilvánvaló oka legyen; s mindenekelőtt a mások vagyonától tartózkodjék, mert hamarabb felejtik el az emberek tulajdon apjuk halálát, mint vagyonuk elvesztését. Mivel az emberek könnyen nyúlnak idegen birtokhoz, aki fosztogatásból él, bőven talál okot, hogy a másét elfoglalhassa, a vérontásnak viszont nehezebb okát és magyarázatát adni.

***

Bárki megértheti, mennyire dicséretes, ha a fejedelem megtartja adott szavát, őszinteséggel és nem ravaszsággal él. Napjainkban mégis azt tapasztaljuk, hogy a szószegő uralkodók vittek véghez nagy dolgokat, kik az emberek eszén kifogtak; ezek végül is többre vitték, mint akik igazul cselekedtek.

Tudnunk kell tehát, hogy kétféle módszer van a küzdelemben: az egyik a törvényekkel, a másik az erőszakkal. Emberi tulajdonság az egyik, állati sajátság a másik. Mivel azonban az egyikkel némelykor nem boldogulsz, a másikhoz kell folyamodnod. Ezért a fejedelemnek tudnia kell használni a benne rejlő embert és állatot. Leplezetten erre tanítják a fejedelmet a hajdani szerzők is, akik leírják, hogyan adták nevelésbe Chiron62 kentaurhoz Achillest és több régi uralkodót, s hogyan őrködött ez felettük elővigyázatosan. Ez pedig nem jelent mást, mint hogy mesterük félig állat, félig ember volt, amiért is a fejedelem egyik és másik természetét egyaránt kell hogy tudja használni: egyik a másik nélkül nem lehet tartós.

S mert a fejedelemnek jól kell használni állati természetét, a rókát és az oroszlánt kell követnie; az oroszlán tehetetlen a hurokkal szemben, a róka a farkasok elől nem tud menekülni. Ezért hurkot ismerő rókának kell lennie, és farkast rémítő oroszlánnak. Aki egyedül az oroszlán természetét kínozza, semmire nem megy vele. A bölcs uralkodó tehát ne legyen szótartó, ha ez a magatartás kárára válik, s ha az okok, melyek miatt ígéretet tett, megszűntek. Ha az emberek jók lennének, ez az elv kárt okozna; de mert gonosz indulatúak, nem tartanák meg adott szavukat veled szemben; így hát neked sem kell megtartanod velük szemben. Különben is a fejedelem mindig talál rá alkalmat, hogy csalárdságát jó színben tüntethesse fel. Végtelenül sok mai példával igazolhatnám ezt, s megmutathatnám, hány béke ment veszendőbe a fejedelem szószegése miatt, hány ígéret maradt teljesítetlen; s az, aki a róka természetéhez tartotta magát, jobban járt. De ezt a természetét jól el kell titkolnia, és nagy szenteskedőnek és színlelőnek kell lennie: olyan ostobák az emberek, s olyannyira csak a mának élnek, hogy aki be akarja csapni őket, mindig megtalálja köztük a maga emberét.

Egyet az új példák közül mégsem akarok elhallgatni. VI. Sándor mást sem tett, mással sem gondolt, mint hogy az embereket rászedje, s mindig talált valakit, akit megcsalhatott. És nem volt ember, aki nála nagyobb erővel, ékesszólással és esküdözéssel állított volna valamit, hogy aztán az ellenkezőjét cselekedje; mégis mindig minden úgy sikerült, ahogyan akarta, mert ismerte a világ dolgait.

A fejedelemnek éppen ezért nem kell a fenti tulajdonságok mindegyikével rendelkeznie, de szükséges, hogy külsőleg úgy mutatkozzék, mintha rendelkeznék. Sőt, azt merészelem állítani, hogy ha mind meg is volnának benne, és hogyha mindig figyelembe is venné őket, ez ártalmas volna, márpedig látszatuk hasznos lehet; kegyesnek, hűségesnek, emberségesnek, őszintének, vallásosnak kell látszani, és annak lenni; de lélekben mindig elkészülni az ellenkezőjére, hogy ha a szükség úgy kívánja, aszerint tudjon cselekedni. Meg kell értenie, hogy a fejedelem, kiváltképp az új fejedelem, nem tudja mindig azt tenni, amiért az embereket jónak szokták tartani; részben az állam megtartásának szándékától vezetve, gyakorta kénytelen a hit, könyörületesség, emberiesség és vallás ellen cselekedni. Aszerint kell tehát cselekednie, ahogy a szél fúj, ahogy a szerencse változásai parancsolják, s amint már mondottam, nemcsak a jót kell szem előtt tartania, hanem a rosszat is meg kell tennie, ha a szükség úgy kívánja.

Vigyáznia kell tehát a fejedelemnek, hogy soha mást ki ne ejtsen a száján, mint olyan dolgokat, melyek magukba foglalják a fenti öt jó tulajdonságot, s amikor mások látják vagy hallják, legyen csupa könyörületesség, csupa hit, csupa őszinteség, csupa vallásosság. És semmi sincs, ami ennél az utolsó tulajdonságánál fontosabb lenne; az emberek pedig inkább hisznek a szemüknek, mint tapasztalásuknak, mert látni mindenki képes, de kevesen tudnak tapasztalatot szerezni. Mindenki azt látja, milyennek mutatod magad, s csak kevesen értik, milyen vagy valójában; s ezek sem merészelnek a többség véleménye ellen szólni, akiket az állam tekintélye pártol. Az emberek cselekedeteiben, de különösen a fejedelmében, akivel szemben nincs helye a jogos számonkérésnek, a végcélt kell tekinteni. Győzzön tehát a fejedelem, és tartsa fenn hatalmát, s eszközeit tiszteletre méltónak fogják ítélni, és mindenki csak dicsérni fogja; mert a tömeg csak a látszat és az eredmények után megy; a világon pedig csak tömeg létezik, az egyes embernek csak akkor nyílik tér a cselekvésre, amikor a nagy tömegnek nincs kire támaszkodnia. A mi időnkben is van egy olyan uralkodó, akit jobb nevén nem nevezni, s aki másról sem beszél, mint békéről és bizalomról, pedig egyiknek is, másiknak is esküdt ellensége; el is vesztette volna hírnevét és országát, ha akár az egyiket, akár a másikat megtartja.

(Fordította: Lutter Éva)

Kosztolányi Dezső: Néró, a véres költő (részlet)

Octavia még virult. Tőről levágott fehér bimbó, a pohár vízben. Régen halott, de azért szép.

Poppaea másnap jött.

- Titokban vagyok itt - mondja Poppaea -, senki se tudja, Otho se.

És félénken megy előre, gyáva kislány.

Nero magában: - Édes és furcsa.

De nem olyan, mint tegnap.

Távolról bonyolultabbnak látszik, így egyszerű. Azt hinné az ember, őszinte.

Fönn az orrtő körül néhány szeplő, melyet a színházban nem vett észre.

Ruháján - nemes és drága kínai csalánszövet - semmi szalag, dísz. Ékszert nem visel. Fűzőt se. Mellei kecsesen sejlenek a szövet alatt. A festéket mindig megvetette. Anyja tanította, hogy csak a közönséges nők kendőzik arcukat, és ő egy régi szeretőd-dinasztia hagyományos előkelőségével tartózkodik is tőle. Csak pilláin rémlik valami feketeség meg a szemhéján egy kék árnyék.

Nem sokat készülődött.

Otthon pár csöpp izgatószert vett be, melyet orvosa adott, hogy friss és nyugtalan legyen, lenn pedig, mikor a gyaloghintó a palota márvány lépcsőjére ért, szelencéjéből kiemelt egy mirtuszgolyócskát és szétharapta. Ezzel szokta szagosítani leheletét.

Régóta várt erre, és tudta, hogy biztosan megtörténik, azért járt színházba is.

Most szédül a pompától. De nem mutatja. Közönyösen néz a császárra.

Nerónak a szíve dobog. Valamit akar mondani, torka kiszárad. Csak ennyit szólhat:

- Asszonyom, ülj le - és puha kerevetet mutat neki.

Poppaea, aki mindenre vigyáz, nem ül oda, hanem egy távoli zsámolyt keres. Arra kuporodik le.

Mind a ketten érzik, hogy ez vakmerőség és tiszteletlenség. De azt is érzik, hogy megváltoztatta a hangulatot, a látszat ellenére közelebb hozta őket egymáshoz. Hihetetlenül közel.

A császár örül ennek. Természetesen beszélhet vele.

- A fátyolt miért nem teszed le? Látni akarom arcodat.

És hogy Poppaea leemeli a fátyolt:

- Másnak képzeltelek.

- Csalódtál?

- Azt hittem, kissé szomorúbb vagy. Tegnap a színházban szomorú voltál. És szép voltál.

Poppaea elkacagja magát. Hangja tompa, mintha ellankadna melle forró édességén, míg áthalad rajta.

- Egyszer - mondja Poppaea könnyedén - láttam magam, mikor sírtam. A tükör elé álltam, néztem a gyöngyöket, melyek legurulnak arcomon. Furcsa volt. A könny sós. Mint a tenger - ezt görögül mondta.

- Te tudsz görögül?

- Hogyne. Majdnem anyanyelvem. Görög dajkám és nevelőim voltak. Anyám is jól beszélt görögül.

A társalgás így folyik. Poppaea beszélni kezd, a császár boldog, hogy ezt az irodalmi nyelvet hallja, mely Rómában különben is divatos és a lapos latin mellett az előkelőséget jelenti. Beszélnek, nevetnek, beszélnek. Daloló záporpatakon rohannak, virágos csónakban és alattuk csacsognak a habok, csevegnek a hullámok.

- Különös - szól a császár fölcsillámló szemmel, melegen -, amit mondasz, minden érdekes. A nők, a többiek, fonnak a guzsalynál, szoptatnak, unatkoznak. Én is unom őket. Lehet, hogy félnek tőlem. Nagyon tisztelnek. Hiányzik belőlük egy kis merészség. Te, úgy látom, bátor vagy, szavad természetesen folyó és finom. Veled jó érzem magam, teveled tudok beszélni.

Poppaea ezt a bókot nem veszi észre. Magára ocsúdik. Sóhajt egyet, mintha szólani akarna, jelentősen elnémul. De a csönd nem kellemetlen.

- Nyugtalan vagy - mondja a császár.

- Félek. Nincs itt senki? - és körülnéz.

Majd bizalmasan:

- Lefüggönyözött hintón jöttem, kis utcákon. Ha csak megsejtené is, rettenetes lenne.

- Kicsoda?

Poppaea most nem felel.

- Nézd - szól aztán -, hogy ver a szívem.

A császár gyöngéden odateszi kezét. A kis szív a mellkosár kalitkájában vergődik, viharosan.

De az idegen nyelv merészséget ad a császárnak.

- Szép vagy - vall Nero elcsigázva -, baba, fáradt; beteg baba. Azaz nem is vagy szép. Különös vagy. De nekem épp ezért tetszel. Hogy nevettem én mindig Venust, hogy lenéztem, hogy utáltam a szépség hivatásos istennőjét. Sohase tetszett. Se ő, se a többi. Minerva meg Diana. Ők a tömegéi. Ami szabályos és egyenes, nem lehet szép. Az csúnya. Csak a szörnyű és a ferde a szép, a rendellenes. Te is ilyen vagy. Ó, kis furcsa, nyugtalan szemöldökkel és lélegző cimpáiddal, melyek apró vitorlaként lebegnek.

Poppaea először csak ennyit akart. Ő, aki eddig minden leheletére ügyelt s gondosan számon tartotta azt, amit tett és mondott, most fölkelt, kezét kivonta a császár kezéből. Mára elég volt.

Othóról ejtett még néhány tétova szót, aki várja valahol, és újra sóhajtott. Mennie kellett.

Délután a császár érte küldetett. De nem találta otthon. Másnap Poppaea azt üzente, hogy beteg. Csak harmadnap találkozhattak.

- Hova tűntél? - szólt Nero. - Bujdosol előlem és mikor meglátlak, úgy nézel rám, mintha nem ismernél és mást találtam volna, nem azt, akit keresek. Milyen nagy a szemed. Most egészen fekete.

Poppaea idejövet mérget cseppentett szemébe. Szembogara elnyelte a szivárványhártyát.

Nero párnákon fekszik, félig lehunyja szemét, folyton beszél:

- Madár vagy. Fecske. Könnyű fecske. Vagy karvaly. Éles csőrrel és körmökkel. Nem, más vagy. Gyümölcs vagy, rózsa vagy, gyümölcs vagy - kiabál.

Aztán:

- Szeretlek - és mint valami súlyos tárgyat, hozzávágja ezt a szót, kíméletlenül -, szeretlek.

Poppaea előtte ül. Konok, hallgatag, nyugodt. Térdére könyököl, kezével szorongatja terméketlen fejét. Úgy tesz, mintha nem figyelne oda és nem is érdekelné, amit hall. Aztán simogatja Nero homlokát, akár a nyöszörgő gyermekét:

- Nyugodj meg - szól -, nyugodj meg.

Szünet után:

- Így. Most beszélhetünk, okosan. Azért jöttem, hogy megmondjam, nekünk el kell válnunk, szépen, harag nélkül, most, míg nincs késő. Mi értelme lenne? Te is szenvedsz, én is. Kár értünk. Hatalmas vagy - és itt lehunyta a szemét, kislányos fontoskodással -, de a lehetetlent te se teheted lehetővé.

- Miért?

- Miatta.

- Otho? - riad föl Nero.

- Őmiatta - mondja Poppaea - és őmiatta - s a császárné szobája felé mutat.

- Őmiatta? - kérdi a császár fitymálva. - Szegény - teszi hozzá szánakozva.

- Pedig azt mondják, hogy szép.

- Lehet. De csak te vagy szép énnekem, lüktető láz; forró önkívület. Neked meleg a kezed. Az övé hideg. És a lábad is meleg. És a szájad is. Az ismeretlen szájad, az izzó méz ízével. Ezt keresem - közeledik feléje a szájával.

***

Poppaea menni készül. Nero gyöngysort nyújt át.

- Nem - szólt Poppaea -, én nem viselek gyöngyöt - és kezébe teszi, mint értéktelen kavicsot.

- Mit adjak neked?

- Magad - mondja Poppaea hirtelenül.

- Aspasia, Phryne, Lais! - kiált Nero, őrjöngve.

- Költő - felel neki Poppaea és kisurran.

Fátyolát lehúzza, megy. Otho várja. Mind a ketten meg vannak elégedve, de Otho azért tovább féltékenykedik, mert pénze fogytán, a quaestori állás is sovány. Egyelőre még semmit se szabad elfogadni a császártól, se gyöngyöt, se aranyat. Ostobaság eladni a jövendőt. Otho legalább egy helytartóság felé megy. Poppaea máshová. Sokkal magasabbra. Octavia szobáit még aznap este katonaság szállotta meg. A testőrök munkához láttak. Fáklyavilágnál történt a kihallgatás, nagyon röviden. Eucaerus tagadott és sírt, úgy cipelték a börtönbe is, kezén bilincsekkel. A császárné komornái nem vallottak. Feleseltek a katonákkal, szembe köpték őket, mikor úrnőjüket rágalmazva, ki akarták csikarni belőlük a sugalmazott hazugságot. Octavia a hozzá intézett kérdésekre nem válaszolt. Azt se tudta megmagyarázni, miért sírt utóbb annyit, amit úgy értelmeztek, hogy szerelmese miatt bánkódott. Erre a császár elhatározta száműzetését. Reggel katonai fedezet mellett Campaniába vitték.

Poppaea elutazott. Közben Alityrost küldette a császárhoz, rövid levél kíséretében, melyben figyelmébe ajánlotta régi ismerősét, a kitűnő színészt, aki az ő egyszerű, bevált módszerével már százakat megtanított a művészet csínjára-bínjára. Ez a rendszer csakugyan nagyon egyszerű volt. Alityros mindentől el volt ragadtatva, amit Nerótól hallott, hibáit nem javította ki, becsmérelte elődje célra nem vezető gyakorlatát, akit vén részegesnek nevezett. Nero mindjárt megszerette őt, Terpnust elbocsátotta.

Alityros értesítette Poppaeát, mi történt. Akkor eljött.

Előző estén szépítette magát. Krokodilnyállal kente kezét, hogy halvány és fakó legyen, arcát lefekvés előtt bevonta azzal a kenőccsel, melynek keverését még anyjától tanulta, a főtt árpa és olaj gyengéd vegyülékével. Ezt kora hajnalban langyos tejjel mosta le. Aztán pár pillanatig fürdött. Rabszolganői hattyúpihékkel szárították testét, majd kisikálták körmét, nyelvét elefántcsontlemezekkel simogatták, hogy bársonyos és puha maradjon. Vidáman vitette magát a császári palotába.

- Régi királyok leánya - mondta Nero színpadias, óriás taglejtéssel -, a császár szeret téged.

- Én nem őt szeretem, hanem - szólt jelentősen - téged.

- Szenvedtem miattad - sóhajtott a császár.

- Azt akartam, hogy szenvedj. Miattam és más miatt, költő. Annak adom a szájam, a kis véres szájam. A tiéd vagyok.

Fuldokolva csókolóztak.

Poppaea eltépte száját a szájáról. Aztán kezébe tette kezét és a márványlépcsőn - már otthonosan - vezette lefelé a költőt. Le, a császári kertekbe.

Jacques-Louis David: Cupidó és Psziché (1817)

Bertolt Brecht: Néró, a római császár

Légy bár félisten, hős, dalnok, amphiktüón,
varázsló vagy zseni, a nyáj pásztora, lángész,
nagy szív, egy nő elég, ha arrajárva rádnéz,
s már menthetetlenül elvesztél, oda vagy!
Ó, testnek hódoló szegény emberi agy!
Érzékek tébolya: mámor mocsári láza!
Angyal bukása! és hattyú bemocskolása!
A hús, ime, a szirt! a legmagasztosabb,
legfénylőbb elme is hol félve fönnakad.
A sötét élvezet titkos borát kínálja,
az álmodóra, míg szárnyalna, rákiáltva:
Fejezd be álmodat! ne törd magad tovább!
Nézd csak őt, szégyenünk ujjongó tanúját!
Ez a part, hol kivész a bölcsesség örökre.
Nincs doktor, aki lágy igáját sose nyögte.
Aki ne bukna el, s ki már el nem bukott.
Szép Bethsabé elé taszítja Dávidot, Aspasia elé Szókratészt,
s Salamont a szép szunnamita lány nyoszolyájára dobja.
Hús! Venus! Astarté! mennyi fénylő erőt nem
sorvasztott már el e kicsapongó bűnökben!
Tehetség és tudás, munka s erény mire
nem jutott volna már e földön nélküle.

(Fordította: Somlyó György)

Impresszum

Poppea megkoronázása

Szerkesztette: **Szabó-Székely Ármin**
Előadásfotók: **Horváth Judit**
Tördelés: **Báthori Róbert**

KATONA JÓZSEF SZÍNHÁZ

KATONA JÓZSEF SZÍNHÁZ
1052 Budapest, Petőfi Sándor u. 6.
www.katonajozsefszinhaz.hu

BUDAPEST
A KATONA BUDAPEST FŐVÁROS ÖNKORMÁNYZATA FENNTARTÁSÁBAN MŰKÖDIK

A KATONA KIEMELT PARTNERE: mastercard. A FELBECSÜLHETETLEN PILLANATOK TÁMOGATÓJA

MINI

Superbrands 2019